

تحلیل نقش جامعه روستایی در شرکت‌های سهامی زراعی جدید با بهره‌گیری از شاخص‌های مشارکتی RPPI و FSPI (مطالعه موردی شرکت سهامی زراعی سهل آباد در شهرستان نهبندان)

محمود فال سلیمان^{1*}، محمد حجتی پور²

1- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، ایران
2- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، ایران

دریافت: 90/6/8 پذیرش: 90/12/10

چکیده

پیش از انقلاب، تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی در کنار سایر نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی نوین، راهبردی برای تغییر ساختارهای ناکارآمد بخش کشاورزی بوده است که به سبب بی‌توجهی به مشارکت روستاییان و نارضایتی آنان، با وقوع انقلاب به سرعت از هم پاشید. پس از گذشت چند دهه و گسترده‌تر شدن نظام خرده‌مالکی، عدم استفاده بهینه از منابع آب و خاک و اهداف توسعه بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور، لزوم تغییر در نظام بهره‌برداری را ایجاد کرده است. از این رو، برخی از کارشناسان منطقه‌ای جهاد کشاورزی معتقدند با ایجاد تغییراتی در ساختار تشکیلاتی شرکت‌های سهامی زراعی، می‌توان بر اثربخش بودن این نظام در زمینه توسعه کشاورزی و روستایی امیدوار بود. نمود این اعتقاد را می‌توان در شکل‌گیری شرکت سهامی زراعی در دشت سهل آباد به عنوان اولین شرکت سهامی پس از انقلاب به همراه سایر شرکت‌های تشکیل یافته در استان خراسان جنوبی مشاهده کرد.

این مقاله با ارائه و بررسی شاخص‌های مشارکتی جامعه روستایی در دشت سهل آباد، به دنبال تحلیل نقش و جایگاه آن‌ها در زمینه تشکیل و فعالیت شرکت سهامی زراعی یادشده است. این تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی است و برای رسیدن به اهداف از روش‌های اسنادی و میدانی استفاده کرده است. جامعه تحقیق مشتمل بر 202 سهام‌دار است که از میان آن‌ها 130 سهام‌دار با کمک فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب و مورد پرسش‌گری واقع شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با نرم‌افزار SPSS صورت گرفته است. نتایج حاکی از

E-mail: mm_fall@yahoo.com

*نویسنده مسئول مقاله:

آن است که میزان مشارکت جامعه روستایی بر حسب شاخص RPPI - که معرف میزان مشارکت افراد ناحیه در تشکیل شرکت سهامی زراعی است - زیاد بوده و همچنین میزان مشارکت سهام‌داران شرکت بر حسب شاخص FSPI - که معرف مشارکت سهام‌داران در فعالیت‌های شرکت سهامی زراعی در طی یک سال است - در سطح متوسطی قرار داشته است. در نهایت، می‌توان گفت بهره‌برداران زراعی دشت سهل‌آباد در تشکیل و تداوم فعالیت این شرکت نقش اساسی داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: توسعه کشاورزی، مشارکت، شاخص RPPI، شاخص FSPI، شرکت سهامی زراعی، سهل‌آباد.

1- مقدمه و طرح مسئله

تحقق شرایط مطلوب و ایدئال که به‌طور کلی از آن به توسعه و توسعه‌یافتگی یاد می‌شود، در نظام برنامه‌ریزی جوامع، اعم از توسعه‌یافته و یا در حال توسعه، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ارتقای سطح زندگی افراد، هدف غایی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی به‌شمار می‌آید (Sen, 1984: 14; United Nations Population Fund, 2002: 31). در این میان، بهره‌مندی کانون‌های روستایی - به‌ویژه در جوامع جهان‌سوم - از مواهب توسعه در قیاس با مراکز شهری در سطح بسیار پایینی قرار دارد که پیامدهای منفی بسیاری مانند روند روزافزون مهاجرت روستاییان به شهرها، رها ماندن بخشی از توان‌های محیطی از چرخه بهره‌برداری و تولید که در عرصه فضایی روستاها موجودند، کاهش تولید مواد غذایی و ... را دربرداشته است. شرایط حاکم و نقش ویژه سکونتگاه‌های روستایی در توسعه ملی و سرزمینی، ضرورت انجام برنامه‌ریزی توسعه این کانون‌ها را ایجاب می‌کند؛ به‌گونه‌ای که فرانسیس بلنچارد، رئیس وقت سازمان بین‌المللی کار، در این باره معتقد است بخش بزرگی از جریان توسعه و ایجاد اشتغال در سطح جوامع جهانی باید توسط بخشی از اقتصاد که فعالیت غالب در آن کشاورزی است، یعنی بخش روستایی، صورت پذیرد (Todaro, 1992: 24). به بیان دیگر، توسعه روستایی به‌عنوان فرایندی در جهت دستیابی به آرزوهای آتی ساکنان روستاها (Elands & Wiersum, 2001: 5)، با توجه به حاکمیت گسترده بخش کشاورزی در اقتصاد این فضاها، سکونتی، مستلزم توسعه بخش یادشده است. از سوی دیگر، بخش کشاورزی،

خود به‌تنهایی به ثبات اجتماعی و رشد اقتصادی در جامعه منجر می‌شود (Irish Leader Network, 2000: 10-14).

در حوزه برنامه‌ریزی توسعه روستایی و کشاورزی، تجربه‌های گذشته نشان می‌دهد مشارکت جامعه محلی در مراحل مختلف، یکی از راهبردهای مهم و کاربردی به‌منظور برتری یافتن در امر برنامه‌ریزی است و این پیامدها را به‌همراه دارد: به‌هم آمیختن رشد اقتصادی با منزلت انسانی، مطلوب به‌نظر رسیدن توسعه از سوی جامعه هدف، پویایی اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی و توزیع مجدد قدرت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به نفع گروه‌های ضعیف (زمانی‌پور، 1373: 42، Garip, 2007; Akande, 1992: 19). ضرورت نوسازی و ماشینی کردن کشاورزی به سبب روند روبه‌رشد تقطیع اراضی به قطعات کوچک در نتیجه قانون وراثت، کاهش بهره‌وری اراضی، آب کشاورزی، نیروی انسانی، سرمایه و کاهش تولیدات زراعی (صندوق نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی ایران، 1372: 5) که از پیامدهای منفی اصلاحات ارضی دهه 1340 بوده، راهبرد ایجاد شرکت‌های سهامی زراعی را به‌منظور بهبود در بخش کشاورزی و زندگی روستایی در دستور کار دولت در پیش از انقلاب قرار داد. اما به دلایلی که مهم‌ترین آن، عدم مشارکت مردمی و نارضایتی بوده (هسایبی‌زاده، 1372: 163-164)، پس از انقلاب بسیاری از این شرکت‌های سهامی زراعی از هم پاشید. بر اثر استمرار پیامدهای اصلاحات ارضی در بخش کشاورزی و نواحی روستایی، در دو دهه اخیر، برخی از کارشناسان جهاد کشاورزی ایجاد شرکت‌های سهامی زراعی را - منوط به تغییر در ساختارهای تشکیلاتی پیشین آن با رویکردی مشارکت‌محور - راهبردی مناسب در جهت تبدیل تهدیدهای موجود به فرصت می‌دانند؛ از این‌روست که این شرکت‌ها روندی روبه احیا گرفته‌اند (ساریخانی، 1384: 43). ایجاد شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد در پس از انقلاب یکی از نمونه‌های این روند است. تحقیق حاضر در پی این مسئله اساسی است که در تشکیل و ادامه فعالیت شرکت سهامی زراعی یادشده، مشارکت جامعه محلی به چه میزان بوده است؟

از آنجا که شرکت‌های سهامی زراعی از روند روبه‌احیا برخوردارند، دولت نیز امکانات و اعتبار زیادی را در این زمینه صرف و هزینه می‌کند. از سوی دیگر، مشارکت لازمه موفقیت و

پایداری این نظام درون جامعه روستایی است و به یقین، این نوع تحقیق در مسائل عمرانی و اجرایی کشور اهمیتی اساسی می‌یابد.

2- مبانی نظری

توسعه کشاورزی به دلیل پیوند عمیقش با فضاها و روستایی و نقش اساسی آن در حیات اقتصاد ملی، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. توسعه کشاورزی فرایندی پویا و پایدار برای افزایش محصولات کشاورزی و تغییرات بهینه در جهت بهبود زندگی کشاورزان تعریف می‌شود (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، 1388: 88) و هدف اصلی آن، عرضه خدمات متنوع به کشاورزان گوناگون اعم از کوچک، متوسط و بزرگ است. به طور جامع‌تر، توسعه کشاورزی فرایندی است که ضمن انجام اقدامات گسترده به منظور فراهم‌سازی زمینه‌های افزایش تولید و بهره‌وری کشاورزی، بهبود فعالیت‌های پس از تولید را نیز دربرمی‌گیرد (طالب و عنبری، 1387: 245-246). به منظور تحقق این مهم، مانند توسعه روستایی، تاکنون راهبردهای متعددی بیان شده و یکی از اساسی‌ترین آن‌ها - که به نوعی سنگ بنای سیاست‌های توسعه روستایی و کشاورزی نیز شناخته شده - مشارکت است.

تجربه‌های برنامه‌ریزی در دهه‌های طولانی مؤید این است که موفقیت در انجام طرح‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای منوط به مشارکت یا همکاری (Huynh Cao, 1982: 9) فعال ذی‌نفعان (مردم جامعه روستایی) در گام‌های مختلف فرایند برنامه‌ریزی است (Schatzow, 1977: 141; FAO, 1990). به بیان دیگر، مشارکت گروه‌های گوناگون روستایی در پیشبرد برنامه‌ها و فعالیت‌ها از سیاست‌های محوری توسعه روستایی و به طور اخص توسعه کشاورزی به‌شمار می‌آید (شکوری، 1378: 89)؛ زیرا این امکان را فراهم می‌کند تا کنشگران خرد وارد صحنه‌های کلان تصمیم‌گیری و اجرا شوند (Goulet, 1989: 65) و از سوی دیگر، برای آن‌هایی که در روند تحولات توسعه‌ای گذشته در صحنه نبوده‌اند، فرصت‌های تازه‌ای ایجاد شود (Freire Chambers, 1996; Burkey, 1996; Wignaraja, 1993).

با وجود دیرینگی و اهمیت مشارکت در سرنوشت جوامع و زندگی بشری، کاربرد آن در برنامه‌های توسعه روستایی و کشاورزی به دهه‌های 1970-1980 م بازمی‌گردد (بدری و نعمتی، 1388: 70). مشارکت به مثابه واقعیتهای اجتماعی و جوهره جوامع انسانی، به لحاظ تاریخی در زندگی اجتماعی انسان ریشه دارد و از فرایندهایی است که با گذشت زمان دگرگون شده و صورت‌های چندگانه‌ای به خود گرفته است. مشارکت در شکل سنتی خود، حالتی خودجوش و طبیعی داشته و ناشی از نیازهای اجتماعی، اقتصادی و روانی بوده است؛ البته در شکل قدیمی خود، حالت اجباری و تحمیلی در قالب بیگاری نیز داشته است. مشارکت در شکل جدید در روستاها، حالتی قراردادی پیدا کرده است. پس از اصلاحات ارضی و با حضور دولت و تغییراتی که در جامعه روستایی پدید آمد، بسیاری از سازمان‌های مشارکت مردمی و سنتی رو به نابودی نهادند و سازمان‌های جدید مشارکتی تشکیل شدند (طالب و نجفی، 1389: 27-28).

تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی و تغییر نظام بهره‌برداری خرده‌مالکی به عنوان اقدامی بر پایه راهبرد فن‌گرایانه به منظور توسعه کشاورزی در پیش از انقلاب، به نوعی بر مشارکت اجباری جامعه محلی - روستایی استوار بوده است. از آثار منفی این نوع مشارکت مدرن - اجباری، می‌توان به نابودی تعداد زیادی از این شرکت‌ها پس از پیروزی انقلاب اشاره کرد. در باب تشکیل این شرکت‌های جدید¹، مشارکت روستاییان در دو گام مشاهده می‌شود: گام اول واگذاری آب و زمین کشاورزی به شرکت سهامی زراعی و گام دوم همکاری جامعه روستایی در فعالیت‌های رایج آن. گام اول را که می‌توان اساسی‌ترین بخش مشارکت به منظور تشکیل شرکت سهامی زراعی دانست، تابعی از میزان و نوع انگیزه افراد، خصوصیات اجتماعی خانوار روستایی، سطح آگاهی آنان به نظام سهامی زراعی، میزان اعتماد به دولت و سازمان‌های مربوطه و... است. در گام بعدی، میزان مشارکت روستاییان متأثر از میزان تمایل شخصی آنان به همکاری با شرکت سهامی زراعی و میزان و نوع نیاز شرکت به حضور افراد است.

1. شرکت‌های سهامی زراعی‌ای که از دهه 1380 به بعد با رویکردی مبتنی بر مشارکت داوطلبانه شکل گرفته‌اند.

از آنجا که مشارکت داوطلبانه و اختیاری افراد ذی‌نفع از برنامه‌ها، آنان را بیشتر به حمایت از طرح متعهد می‌کند و اجرای آن را بهبود می‌بخشد و پایداری آن را تضمین می‌کند (شکوری، 1378: 90)، درباره شرکت‌های سهامی زراعی جدید، پایداری آن و تحقق اهداف توسعه‌ای شرکت‌های سهامی زراعی انتظار می‌رود. درباره مباحث مشارکتی و نقش آن در زمینه‌های گوناگون توسعه روستایی - کشاورزی تاکنون تحقیقات بی‌شماری انجام شده؛ از جمله می‌توان به تحقیقات محمودیان (1369)، شادی‌طلب (1378)، زاهدی مازندرانی (1384)، تاجریزی (1386)، علیپور (1386)، میرترابی و دیگران (1389) و فدایی (1389) اشاره کرد. اما آنچه تحقیق پیش‌رو را از سایر تحقیقات متمایز می‌کند، بررسی مشارکت جامعه روستایی در ارتباط با شرکت‌های سهامی زراعی به‌عنوان راهکاری دوباره احیاشده پس از چند دهه و همچنین نو بودن رویکرد مشارکت داوطلبانه در ارتباط با تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی جدید است.

3- روش تحقیق

این پژوهش به‌لحاظ هدف، کاربردی و از حیث ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی است. ابتدا شاخص‌های مشارکتی مورد نظر طراحی شد. سپس به‌منظور گردآوری داده‌ها از دو روش اسنادی شامل مطالعه کتاب‌ها، مقالات و دفتر آمار شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد، و روش میدانی شامل مصاحبه و پرسش‌نامه استفاده شد. حجم جامعه مورد مطالعه 202 نفر سهام‌دار در شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد است که به کمک فرمول کوکران، 130 سهام‌دار به‌عنوان حجم نمونه تعیین شد. حجم نمونه به کمک نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب، و مورد پرسشگری واقع شد. داده‌های گردآوری‌شده هم با نرم‌افزار آماری SPSS تجزیه و تحلیل (محاسبه شاخص‌های تحقیق) شد.

4- معرفی اجمالی محدوده مورد مطالعه و شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد

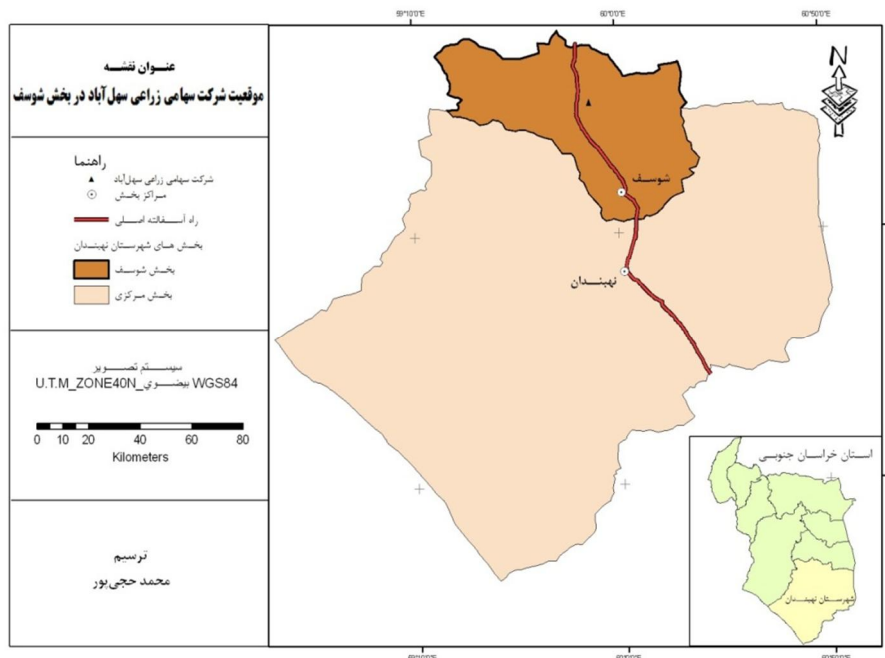
به‌لحاظ موقعیت سیاسی (شکل 1)، شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد در بخش شوسف از توابع شهرستان نهبندان در استان خراسان جنوبی، در شرق جاده نهبندان - سربیشه با فاصله 50 کیلومتری پس از سربیشه و 85 کیلومتری تا شهر نهبندان واقع شده است (فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، 1388: 179) و محدوده جغرافیایی سه کانون روستایی سهل‌آباد، فیروزآباد و چاه شهید جان‌میرزا را نیز دربرمی‌گیرد.

این شرکت را می‌توان اولین شرکت سهامی زراعی جدید پس از انقلاب اسلامی دانست که مجوز تشکیل آن به‌همراه چهار شرکت سهامی زراعی دیگر برای استان خراسان جنوبی، با سفر رئیس‌جمهور وقت در سال 1383 به سازمان جهاد کشاورزی استان اعطا شد. از سال 1384 با عضوگیری از میان آن دسته از خانوارهایی که پیش از دریافت مجوز تأسیس شرکت آمادگی پیوستن به آن را اعلام کرده بودند¹ و اقداماتی نظیر تجهیز ادوات و تسطیح اراضی، شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد پایه‌گذاری شد.

به‌منظور فعالیت هرچه بهتر و افزایش کارایی این شرکت، دولت چهار حلقه چاه جدید در منطقه حفر کرد و در اختیار شرکت گذاشت. همچنین، اعتباراتی معادل 25 هزار میلیون ریال به این امر اختصاص یافت که در حال حاضر، سهام دولت در این شرکت 157/000 سهم با ارزش هر سهم 100/000 ریال است و عواید ناشی از این سهام به هزینه‌های شرکت و تأمین و تجهیز ادوات مورد نیاز اختصاص می‌یابد.

به‌طور کلی، اقداماتی مانند حفر هفت حلقه چاه در سال 1378 برای طرح جمع‌آوری عشایر در منطقه سهل‌آباد، احداث تعاونی تولید کشاورزی به‌منظور به‌کارگیری اراضی مشاع در منطقه و ناموفق بودن آن، وجود خرده‌مالکی شدید، فقر، روند شدید مهاجرت‌های روستا - شهری و دلایل امنیتی به سبب مجاورت و نزدیکی منطقه مورد مطالعه با مرز افغانستان، عوامل زمینه‌ساز تشکیل این شرکت در این منطقه بوده‌اند (شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد، 1390؛ مهندسین مشاور ویسان، 1386: 1/ 77-124).

1. در مرحله اول حدود نود خانوار به عضویت شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد درآمدند و برگه سهام دریافت کردند.

شکل 1 نقشه موقعیت شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد در بخش شوسف شهرستان نهبندان

5- یافته‌های تحقیق

5-1- مشخصات فردی سهام‌داران زراعی در دشت سهل‌آباد

بررسی‌ها حاکی از آن است که 121 نفر (93 درصد) از کل سهام‌داران شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد مرد و فقط 9 نفر (7 درصد) از آن‌ها زن هستند. بعد خانوار سهام‌داران شرکت نیز 7 نفر و میانگین سنی سهام‌داران شرکت سهامی زراعی 48 سال است. تعداد 55 نفر (42 درصد) از سهام‌داران بی‌سواد و 75 نفر (58 درصد) از آنان باسواد هستند و در میان افراد باسواد، بیشترین فراوانی از آن تحصیلات ابتدایی با 48 نفر (64 درصد) است.

5-2- مشارکت جامعه روستایی در تشکیل شرکت سهامی زراعی

به‌منظور تعیین میزان مشارکت روستاییان در تغییر نظام بهره‌برداری خرده‌مالکی به نظام بهره‌برداری تجاری و یا به‌عبارتی، میزان مشارکت جامعه روستایی در تشکیل شرکت سهامی

زراعی سهل‌آباد، دو شاخص 1RPPI و 2FSPI با در نظر گرفتن نوع مشارکت در شرکت‌های سهامی زراعی طراحی شده است. شاخص اول برای تعیین میزان مشارکت افراد یک ناحیه روستایی (بهره‌برداران زراعی) در تشکیل شرکت سهامی زراعی است که از آن می‌توان به شاخص مشارکت افراد ناحیه در شرکت سهامی زراعی $RPPI$ یاد کرد. دومین شاخص یا همان شاخص $FSPI$ به منظور تعیین میزان مشارکت سهام‌داران در شرکت سهامی زراعی در سال بوده که به نوعی گویای رفتار مشارکتی سهام‌داران در طول دوره‌ای مشخص (سال) است.

5-2-1- محاسبه شاخص مشارکت افراد ناحیه در شرکت سهامی زراعی ($RPPI$)

شاخص مشارکت افراد ناحیه در تشکیل شرکت سهامی زراعی و اجزای سازنده آن به شرح زیر محاسبه شده است:

$$RPPI = \frac{FSR + FSLR + FSWR}{3}$$

$$FSR = \frac{B(mf)}{B(rt)}$$

3FSR : نسبت سهام‌داران محلی شرکت سهامی زراعی در ناحیه⁴؛

$B(mf)$: تعداد سهام‌داران ساکن در فضاهای سکونتی شرکت سهامی زراعی؛

$B(rt)$: تعداد کل خانوارهای بهره‌بردار زراعی ساکن در محل (ناحیه)؛

$$FSLR = \frac{L(sf)}{L(rt)}$$

-
1. region people participation index
 2. farm stock company stockholder participation index
 3. farm stock company stockholder ratio

4. برای تعدیل کردن اثر متغیر مداخله‌گری همچون وجود مالکان غایب، مانند آنچه که در شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد اتفاق افتاده، در این پارامتر بر سهام‌داران و بهره‌برداران ساکن در محل تأکید شده است.

FSLR¹: نسبت اراضی زراعی واگذار شده به شرکت سهامی زراعی در ناحیه؛

L(Sf): مقدار زمین‌های واگذار شده به شرکت سهامی زراعی (به هکتار)؛

L(rt): مقدار کل زمین‌های زراعی متعلق به بهره‌برداران ناحیه (به هکتار).

$$FSWR = \frac{W(Sf)}{W(rt)}$$

FSWR²: نسبت حجم آب واگذار شده به شرکت سهامی زراعی در ناحیه؛

W(Sf): مقدار حجم آب واگذار شده به شرکت سهامی زراعی در سال (به مترمکعب)؛

W(rt): مقدار حجم آب استحصالی سالانه در کل ناحیه قرارگیری شرکت (به مترمکعب).

به منظور محاسبه **W(Sf)**، از پارامترهایی مانند منابع آب در اختیار شرکت (چاه و قنات)، حجم آب‌دهی هر کدام از منابع در یک ساعت، مدار گردش آب و تعداد ساعت آب واگذار شده به شرکت در طول مدار گردش استفاده می‌شود.

بر اساس منطق ریاضی حاکم بر فرمول **RPPI**، هر قدر مقدار نهایی فرمول به عدد **1** نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده مشارکت بیشتر افراد آن ناحیه روستایی در تشکیل شرکت سهامی زراعی است. در واقع، چنانچه ضریب به دست آمده کمتر از **0/25** باشد، بیانگر میزان مشارکت خیلی کم، از **0/25** تا **0/5** میزان مشارکت کم، از **0/5** تا **0/75** میزان مشارکت متوسط و بیشتر از **0/75** نیز گویای میزان مشارکت زیاد جامعه مورد مطالعه در تشکیل شرکت سهامی زراعی است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد (جدول **1**) در کل محدوده یا ناحیه قرارگیری شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد تعداد **130** خانوار ساکن دائم هستند و از میان آن‌ها، **103** خانوار یعنی **79** درصد در این شرکت سهامی زراعی سهام دارند. مجموع اراضی زراعی دایر در ناحیه مورد مطالعه، **1300** هکتار بوده و از این میزان **1179** هکتار آن یعنی حدود **91** درصد اراضی توسط بهره‌برداران به شرکت برای تشکیل و فعالیت آن واگذار شده است. همچنین، میزان آبی استحصالی به منظور

-
1. farm stock company surrender land ratio
 2. farm stock company surrender water ratio

مصارف زیستی، تولیدی و... از منابع زیرزمینی (اغلب چاه‌های عمیق و نیمه‌عمیق) در ناحیه استقرار شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد 21/119/000 مترمکعب برآورد شده که از این مقدار، سالیانه حجمی معادل 12/366/000 مترمکعب یعنی 59 درصد آن در اختیار شرکت قرار گرفته است. در نهایت، با انجام محاسبات شاخص RPPI برای ناحیه مورد مطالعه، میزان آن 0/762 به‌دست آمد. از این‌رو، مشارکت افراد در ناحیه سهل‌آباد به‌منظور تشکیل شرکت سهامی زراعی در حد زیاد بوده است.

جدول 1 ارقام مربوط به نماگرهای شاخص RPPI در ناحیه شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد

متغیر / موقعیت	خانوارهای بهره‌بردار زراعی / سهام‌داران (ساکن در محل)	اراضی زراعی (هکتار)	حجم آب استحصالی سالیانه (مترمکعب)
کل ناحیه قرارگیری شرکت سهامی زراعی	130	1300	21119000
شرکت سهامی زراعی	103	1179	12366000
درصد	79	91	59

(منبع: مهندسین مشاور ویسان، 1386)

5-2-2- محاسبه شاخص مشارکت سهام‌داران شرکت سهامی زراعی (FSPI)

به‌طور کلی، نماگرها و نحوه محاسبه شاخص مشارکتی سهام‌داران در شرکت سهامی زراعی پس از تشکیل آن، به قرار زیر بوده است:

$$FSPI = \frac{2(SWTR + SLR) + FMR + OPR + FPOR}{5} \times 100$$

$$SWTR = \frac{W_{(sf)}}{W_{(st)}}$$

SWTR¹: نسبت سهم سهام‌دار از کل تعداد ساعت آب واگذارشده به شرکت سهامی زراعی؛

W(sf): میزان ساعت آب واگذارشده به شرکت سهامی زراعی از سوی سهام‌دار (در سال)؛

1. surrender water time ratio

$W(st)$: میزان ساعت آب شرکت سهامی زراعی (در سال).

$$SLR = \frac{L(sf)}{L(t)}$$

SLR^1 : نسبت سهم سهام‌دار از کل اراضی زراعی واگذار شده به شرکت سهامی زراعی؛
 $L(sf)$: مقدار اراضی واگذار شده سهام‌دار به شرکت سهامی زراعی (به هکتار)؛
 $L(t)$: مقدار کل اراضی شرکت سهامی زراعی (به هکتار).

$$FMR = \frac{H(mp)}{H(mt)}$$

FMR^2 : نسبت حضور در جلسه‌های شرکت سهامی زراعی؛
 $H(mp)$: تعداد ساعت‌های حضور سهام‌دار در جلسه‌های شرکت سهامی زراعی در سال؛
 $H(mt)$: تعداد ساعت‌های کل جلسه‌های برگزار شده از سوی شرکت سهامی زراعی در سال.

$$OPR = \frac{D(m)}{2}$$

OPR^3 : نسبت موقعیت تشکیلاتی سهام‌دار؛
 $D(m)$: عضویت در هیئت‌مدیره شرکت سهامی زراعی؛ با عضو بودن فرد در هیئت‌مدیره شرکت، مقدار $D(m)$ برابر 2 و در صورت عضو نبودن سهام‌دار در هیئت‌مدیره، مقدار آن برابر 1 خواهد بود.

$$FPOR = \frac{O(f)}{2}$$

$FPOR^4$: نسبت اشتغال سهام‌دار در شرکت سهامی زراعی؛

-
1. surrender land ratio
 2. farm stock company meeting ratio
 3. organization position ratio
 4. farm stock company person occupation

O(f): وضعیت اشتغال سهام‌دار در شرکت سهامی زراعی؛ در صورت مشغول به کار بودن سهام‌دار در شرکت سهامی زراعی، مقدار **O(f)** برابر 2 و در صورت عدم اشتغال سهام‌دار در شرکت، مقدار آن برابر 1 خواهد بود.

با توجه به نقش حیاتی منابع آب و خاک در اقتصاد خانوارهای روستایی، در شاخص **FSPI** دو پارامتر **SWTR** و **SLR** از ضریب بالاتری برخوردارند. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت هرچقدر میزان **FSPI** بیشتر باشد، نمودار میزان مشارکت بالای فرد سهام‌دار در امور شرکت سهامی زراعی در طی سال مشخص است¹.

بر اساس مطالعات انجام‌شده تا پایان سال 1389، به‌طور میانگین هر سهام‌دار پیش از واگذاری آب کشاورزی به شرکت سهامی زراعی، در سال 84 ساعت از منابع آبی منطقه حق برداشت داشته و مجموع این عدد برای شرکت سهامی زراعی در سال، 1854 ساعت است. متوسط اراضی زراعی واگذارشده از سوی هر سهام‌دار نیز شش هکتار بوده است. به‌طور کلی، بررسی توزیع این دو عامل اساسی - که از بنیان‌های تولید در نظام بهره‌برداری خرده‌مالکی و شاخصه‌هایی برای تعیین میزان سهام افراد در شرکت سهامی زراعی هستند - حاکی از شرایط کاملاً نامتعادل است؛ چرا که ضریب جینی به‌دست‌آمده برابر با 0/902، یعنی نزدیک به نابرابری کامل است. به این ترتیب، انتظار می‌رود میزان مشارکت بسیاری از سهام‌دارانی که از منابع آب و اراضی زراعی زیادی برخوردار نیستند، تحت‌الشعاع قرار گیرد. در این تحقیق سعی کرده‌ایم با وارد کردن پارامترهای دیگری مانند عضویت در هیئت‌مدیره، اشتغال در شرکت سهامی زراعی و حضور در جلسه‌های برگزارشده، میزان دقیقی از مشارکت سهام‌داران در پس از تشکیل شرکت را به‌دست آوریم.

در طول سال 1389، تعداد ساعت‌هایی که شرکت جلساتی برگزار کرده و سهام‌داران فرخوان شده‌اند، پانزده ساعت بوده و به‌طور متوسط هر سهام‌دار 4/5 ساعت در این جلسات حضور داشته است. تعداد اعضای هیئت‌مدیره شرکت پنج نفر و از این تعداد چهار نفر سهام‌دار شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد هستند که تمام آنان از افراد نمونه تحقیق بوده‌اند. بنابراین، سهم هر نفر برای عضویت در هیئت‌مدیره شرکت سهامی زراعی، 2 درصد است.

1. یکی از کاربردهای مفروض برای این شاخص می‌توان به فراهم کردن امکان تحلیل روند مشارکت فرد سهام‌دار در دوره‌های مختلف زمانی و نیز امکان تطبیق مشارکت سهام‌داران با یکدیگر اشاره کرد.

پس از تشکیل شرکت سهامی زراعی در دشت سهل آباد، هفتاد شغل (تا پایان سال 1389) در شرکت ایجاد شد که سهام‌داران در آن فعالیت دارند. بدین ترتیب، سهم هر سهام‌دار به‌منظور اشتغال در شرکت سهامی زراعی سهل آباد 34/7 درصد برآورد می‌شود. از میان افراد شاغل در شرکت سهامی زراعی، 96 درصد جزئی از افراد نمونه تحقیق بوده‌اند. بررسی‌ها گویای آن است (جدول 2) که به‌طور متوسط، میزان مشارکت هر سهام‌دار شرکت سهامی زراعی سهل آباد 47/7 درصد است، کمترین میزان مشارکت متعلق به سهام‌داری با 20/3 درصد و بالاترین آن 51/24 درصد بوده است. در کل، میزان مشارکت 56 درصد سهام‌داران کمتر از میانگین برآورد شده و 44 درصد بیشتر از میانگین است. بنابراین، مشارکت سهام‌داران در فعالیت‌ها و امور مرتبط با شرکت سهامی زراعی سهل آباد در طی سال 1389 تقریباً متوسط بوده است.

جدول 2 وضعیت مشارکت سهام‌داران شرکت سهامی زراعی سهل آباد بر اساس شاخص FSPI در سال 1389

شاخص	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار	مشاهدات بیشتر از میانگین		مشاهدات کمتر از میانگین	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد
مقدار	20/3%	51/24%	47/7%	0/246	57	44	73	56

(منبع: محاسبات تحقیق)

6- نتیجه‌گیری

اصلاحات ارضی سبب برچیده شدن نظام‌های سنتی تعاونی - مشارکتی تولید (مانند بنه، صحرا و حرا) در سکونتگاه‌های روستایی شد و در پی آن نظام خرده‌مالکی به‌عنوان نظام بهره‌برداری زراعی غالب تسلط یافت. این نظام تاکنون با آثار منفی‌ای مانند کوچکی اراضی، پراکندگی آن، کاهش امنیت مالکیت، دسترسی نامطلوب به زمین و بهره‌وری پایین تولیدات زراعی همراه بوده است. تلاش برای حل مشکلات یادشده به‌منظور رسیدن به

توسعه بخش کشاورزی در قالب رویکردی فن‌گرایانه، تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی را پیش از انقلاب به دنبال داشته است. اما از آنجا که توجه به امر مشارکت ذی‌نفعان (جامعه روستایی)، چه به لحاظ تئوریک چه از نظر عملی، در فرایند هیچ برنامه و طرحی در نظام برنامه‌ریزی کشور جایگاهی نداشت، این شرکت‌ها در اهداف توسعه‌ای خود ناکام بوده‌اند. پس از پیروزی انقلاب هم 88 شرکت از 93 شرکت سهامی زراعی موجود فروپاشید و زمین‌های آن‌ها به سهام‌دارانی که در اصلاحات ارضی زمین به‌دست آورده بودند، برگردانیده شد (لهسایی‌زاده، 1372: 163).

با توجه به اینکه «عامل اساسی شکست بسیاری از استراتژی‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های سنتی مانند شرکت‌های سهامی زراعی، عدم مشارکت عموم مردم شناخته شده است» (ازکیا و ایمانی، 1387: 229)، احیای این شرکت‌ها با رویکردی مشارکت‌محور از دهه 1380 در استان خراسان جنوبی از اهداف راهبردی جهاد کشاورزی استان به‌منظور تحقق توسعه سخت‌افزاری و نرم‌افزاری بخش کشاورزی بوده است. همسو با تحقق این امر، اولین شرکت سهامی زراعی در دشت سهل‌آباد در سال 1384 تشکیل شد. در این تحقیق تلاش کردیم با بررسی میزان مشارکت جامعه روستایی در برپایی شرکت سهامی زراعی نام‌برده به‌عنوان شرکتی جدید و همچنین بررسی فعالیت‌های رایج آن پس از تشکیل، نقش روستاییان را در شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد تحلیل کنیم.

بر اساس این پژوهش، 42 درصد سهام‌داران بی‌سواد و 58 درصد آن‌ها باسواد بوده‌اند. بیشترین فراوانی متعلق به تحصیلات ابتدایی با 64 درصد از کل افراد باسواد است. با توجه به نقش اساسی عامل سواد در میزان مشارکت و همکاری افراد در برنامه‌های مختلف توسعه، به نظر می‌رسد جامعه مورد مطالعه از این حیث در سطح نامطلوبی قرار دارد. بررسی‌ها حاکی است که میزان مشارکت جامعه روستایی ناحیه سهل‌آباد در تشکیل شرکت سهامی زراعی زیاد بوده و میزان آنان به کمک شاخص RPPI، 0/762 برآورد شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد از میان 130 خانوار ساکن دائم در ناحیه، 79 درصد سهام‌دار شرکت هستند. این تعداد از میان 1300 هکتار اراضی دایر خود، 91 درصد آن را به شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد واگذار کرده‌اند. همچنین، از مجموع میزان آب

استحصالی در طی یک سال از منابع زیرزمینی نظیر چاه‌ها و قنات‌ها، 59 درصد آن در اختیار شرکت قرار گرفته است.

میانگین میزان مشارکت سهام‌داران در سال 1389 در فعالیت‌ها و امور شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد از طریق شاخص FSPI، 47/7 درصد به‌دست آمده که در میان آن‌ها، بیشترین میزان 51/24 درصد و کمترین میزان 20/3 درصد بوده است. به‌طور کلی، مشارکت سهام‌داران شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد در سطح متوسطی قرار داشته است. دامنه تغییرات به‌نسبت زیاد میزان مشارکت سهام‌داران تاحدودی تحت تأثیر توزیع سهام است که خود، معلول توزیع نامتعادل منابع تولیدی (آب و زمین) میان آنان بوده است.

از دیگر مؤلفه‌های سازنده شاخص مشارکت افراد در شرکت سهامی زراعی (FSPI)، میزان حضور در جلسه‌های عمومی شرکت بوده است. بر اساس یافته‌های میدانی، از دلایل اصلی حضور سهام‌داران در جلسات شرکت می‌توان به این موارد اشاره کرد: رضایت از عملکرد شرکت سهامی زراعی، داشتن معذوریت با برخی از افراد به‌ویژه اعضای هیئت‌مدیره، گلایه از مسئولان و کارشناسان شرکت و ارائه ایده‌های تازه در زمینه‌هایی مانند فروش محصولات جانبی (یونجه و کاه).

در تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی جدید روش و رویکرد مشارکت‌جویانه حاکم است و نمونه مورد بررسی نشان می‌دهد روستاییان در تشکیل آن نقش اساسی داشته‌اند. اما آنچه در تشکیل شرکت سهامی زراعی مهم‌تر از مشارکت است، مقوله مشارکت در طی حیات آن است که بررسی‌ها گویای میزان متوسطی از مشارکت سهام‌داران در شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد است. بدیهی است که از عوامل مهم و اثرگذار در میزان مشارکت سهام‌داران، عملکرد شرکت در قبال آنان است. با عملکرد مطلوب شرکت، میزان رضایت و مشارکت سهام‌داران از شرکت سهامی زراعی افزایش خواهد یافت و از شکست دوباره راهکار شرکت‌های سهامی زراعی به‌منظور تحقق توسعه کشاورزی جلوگیری خواهد شد. از این‌رو این پیشنهادها مطرح می‌شود:

1- از آنجا که میزان سواد سهام‌داران شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد در سطح پایینی است، به‌منظور ارتقای آن، اقدامات لازم از قبیل برگزاری دوره‌های تحصیلی و سوادآموزی مختص بزرگسالان انجام شود.

2- با توجه به توزیع نامتعادل سهام در میان سهام‌داران، بخشی از اعتبار دولتی اختصاص یافته به تشکیل شرکت و سهام آن دسته از افرادی که سهام‌داران غایب هستند و 90 درصد سهام را در اختیار دارند، خریداری و میان سایر سهام‌داران توزیع شود.

3- به‌منظور افزایش حضور و اشتغال سهام‌داران در امور شرکت و همچنین افزایش میزان سود ناشی از سهام هرکدام، کشت محصولات پربازده و توسعه فعالیت‌های جانبی شرکت نظیر گاوآرداری صنعتی، صنایع تبدیلی و... در دستور کار قرار گیرد تا در نهایت زمینه‌ساز افزایش رضایت و مشارکت سهام‌داران در امور شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد شود.

7- منابع

- ازکیا، مصطفی و علی ایمانی، توسعه پایدار روستایی، تهران: اطلاعات، 1387.
- بدری، سیدعلی و مرتضی نعمتی، «برنامه‌ریزی راهبردی توسعه اقتصادی با رویکرد مشارکتی»، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ش 68، صص 69-83، 1388.
- تاجریزی، الهام، «نقش زنان در فرایند توسعه روستایی با تأکید بر رویکرد مشارکتی»، فرهنگ خراسان جنوبی، س 2، ش 1 و 2، صص 57-76، 1386.
- دفتر شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد، آمار و اطلاعات کارشناسان شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد، 1390.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، مهدی پورطاهری، منوچهر فرج‌زاده و وکیل حیدری ساریان، «نقش توانمندسازی در توسعه کشاورزی»، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ش 69، صص 88-103، 1388.

محمود فالسلیمان و همکار تحلیل نقش جامعه روستایی در شرکت‌های ...

- زاهدی مازندرانی، محمدجواد، «توان پس‌انداز خانوارهای روستایی و آثار آن بر مشارکت روستاییان در فرایند توسعه»، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، س 13، ش 49، صص 27-62، 1384.
- زمانی پور، اسدالله، ترویج کشاورزی در فرایند توسعه، بیرجند: انتشارات دانشگاه بیرجند، 1373.
- ساریخانی، ناهید، «شرکت‌های سهامی زراعی در راه احیا»، ماهنامه جهاد، س 25، ش 269، صص 43-50، 1384.
- شادی‌طلب، ژاله، «مشارکت زنان روستایی در تأمین و تجهیز منابع»، فصلنامه علوم اجتماعی، ش 14، صص 59-81، 1378.
- شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد، «مصاحبه با رئیس و کارشناسان شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد»، 1390.
- شکوری، علی، «پژوهشی در توسعه و مشارکت در روستاهای برگزیده استان آذربایجان شرقی»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، ش 37، صص 89-104، 1378.
- صندوق نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی ایران، شرکت‌های سهامی زراعی، ج 3، تهران: وزارت کشاورزی، معاونت امور واحدهای تولیدی و کشت و صنعت‌ها، 1372.
- طالب، مهدی و زهره نجفی اصل، «آموزه‌هایی از روند مشارکت روستایی در ایران»، پژوهش‌های روستایی، د 1، ش 2، صص 27-48، 1389.
- طالب، مهدی و موسی عنبری، جامعه‌شناسی روستایی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1387.
- علیپور، حسن، «بررسی میزان مشارکت مروجان و کشاورزان در فرایند تولید و انتقال تکنولوژی: مطالعه موردی در استان فارس و کرمانشاه»، پژوهش و سازندگی در زراعت و باغبانی، ش 76، صص 54-63، 1386.

- فدایی، معصومه، نقش شرکت‌های تعاونی تولیدی در توسعه اقتصادی - اجتماعی نواحی روستایی: مطالعه موردی شهرستان‌های فارس و کوهرنگ، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، 1389.
- فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، استان خراسان جنوبی: شهرستان نهبندان، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، 1388.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی، جامعه‌شناسی کشاورزی، تهران: اطلاعات، 1372.
- محمودیان، حسین، بررسی میزان و علل مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، 1369.
- مهندسین مشاور ویسان، مطالعات مرحله اول شرکت سهامی زراعی سهل‌آباد، جلد اول: مطالعات محیطی و پایه، وزارت جهاد کشاورزی، تهران: معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری، 1386.
- میرترابی، مهدیه‌السادات، یوسف حجازی و سیدمحمود حسینی، «عامل‌های ارتباطی تأثیرگذار بر مشارکت زنان روستایی در فعالیت‌های پس از برداشت محصولات کشاورزی بخش آسارا در کرج»، فصلنامه زن و جامعه، س 1، ش 4، صص 19-32، 1389.
- Akande, M., "enhances the Performance of Women's Multiple Roles: A Case study of Isoya Development Project ile-ile, Nigeria", *Journal of Community Development*, 27 (1), 1992.
- Burkey, S., *People First: A Guide to self-Reliant, participatory rural development*, zed book, London, 1996.
- Chambers, R., "Participatory Rural Appraisal (PRA): Challenges, Potentials and Paradigm", *World Development*, Vol. 22, No. 10, 1996.
- Elands, B. H. M. & k. F. Wiesum, "Forestry and rural development in Europe: an exploration of socio-political discourses", *Forest Policy and Economics*, V. 3, 2001.

- FAO, *Participation in Practice, Lessons from the FAO people participation programme*, Rom, 1990.
- Freire, P., *Pedagogy of the Oppressed*, Penguin, Hammonds Worth, 1972.
- Garip, F., *From Migrant Social Capital to Community Development: A Relational Account of Migration, Remittances and Inequality*, Princeton University, 2007.
- Goulet, D., "Participation in Development: New Avenues", *World Development*, Vol. 17, No. 2, 1989.
- Hunh Cao, T., *Participation in Development*, Paris: UNESCO, 1982.
- Irish Leader Network, "Strategic Plan", *Journal of Rural Studies*, 14 (1), 2000.
- Schatzow, S., *the Influence of Publican Federal Environment, Decision Making in Canada in Public Participation in Planning*, Johnvilly and Son press, 1977.
- Sen, Amartya, *Resources, Values and Development*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.
- Todaro. M. P., *Economic for Development World, An Introduction to Principles, problems, and policies for Development*, NewYork: Longman Publishing, 1992.
- United Nations Population Fund, *Indicators for Population and Reproductive Health Programmes*, Technical and Policy Division, October 2002.
- Wignaraj, M., *Participatory Development: learning from South Asia*, Oxford University Press, 1993.